

Очевидно, у майбутньому необхідно провести текстологічний аналіз різних варіантів і донести до читача й повний текст В. Петрова. Але тут я обмежусь публікацією першого варіанта. Безперечно, на ньому простежуються виразні сліди “прикриття” Петрова як розвідника, про що переконливо свідчить фраза в передостанньому абзаці стосовно війни Німеччини та її союзників... Але є й додаткові нюанси. Наприклад, вилучення у другому варіанті згадки про самогубство Данила Щербаківського, і особливо – коментарю до цього, а також докладного уступу про Агатангела Кримського тощо...

Цікаво, що за підписом “П. Гришко” першопочатковий підхід до цього дослідження під назвою “Останній твір Миколи Хвильового” з’явився друком іще 1942 року в першому числі редагованого В. Петровим журналу “Український засів”. Проте це не текст Віктора Петрова. Його відомі псевдоніми – В. Домонтович, Віктор Бер, В. П., В. Плят, Борис Веріґо. Публікація ж “Останнього твору Миколи Хвильового” – іще один детектив (чого варто сцена, у якій Хвильовий співає романс під цимбали!), що про нього частково повідав справжній автор цього розділу В. Гришко у спогадах “Карби часу” (К.: Смолоскип, 1999).

Що ж таке ця праця В. Петрова? Насмілюся висунути гіпотезу, що його керівники по лінії розвідки дозволили написати подібну працю з тим, аби її публікацією остаточно підтвердити реноме автора як антирадянщика й націоналіста. В усних розповідях Віктор Платонович неодноразово згадував, що він мав практично карт-бланш у своїх діях – аби тільки утвердитися у прибраній ролі з тим, щоб у майбутньому перетворитися на резидента радянської розвідки. Та, мабуть, його все-таки контролювали – відоме недремне око не могло допустити справді свободи навіть у таких випадках або – особливо в таких випадках. І тому природно, що перший варіант праці (можливо, вона призначалася для публікації в “Українському засіві”) був відхилений. Автор знімає найприкріші для МГБ загальні місця, проте швидше за все і друга спроба була оголошена фальшстартом...

А от як ці машинописи потрапили до Антона Адамовича, в’язня радянських концтаборів 30-х років, білоруського журналіста, мовознавця, літературознавця, відомого діяча білоруської еміграції в Америці, поки що лишається загадкою. Ні в його архіві, ні в його публікаціях, ні в сьогодні приступному широкому його листуванні з Юрієм Шевельовим ніде жодного разу навіть принагідно не згадується Віктор Петров. Адамович цікавився українськими справами, навіть був, як і Петров, членом УВАН. У чомусь їхні долі навіть подібні... Але думаю, що ця таємниця ніколи не знайде вірогідної розгадки...

В. П. Петров

УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ – ЖЕРТВА БОЛЬШЕВИЦЬКОГО ТЕРОРУ

ДОКТРИНА ЧЕКИ

Ніде і ні в чому знищувальні тенденції большевизму не виявлялися так гостро, з такою, сказати, невідхильністю, як в ставленні до української інтелігенції. Починаючи вже з перших років після захоплення влади, протягом всіх 25 років свого панування большевики систематично й послідовно нищили українську інтелігенцію. У справу нищення вони внесли розчленовану ступневість і безжальну невибагливість. З точністю вдосконаленого механізму гіганська кремлівська м’ясорубка перемелювала в криваве месо тисячі, десятки та сотні тисяч людей, що втілювали в собі дух, розум і сумління українського народу.

Не тільки українська інтелігенція винищувалася в Советському Союзі, але й російська, білоруська, грузинська й вірменська, татарська й якутська, марійська й мордовська і т. д.

Та в жодному з народів інтелігенція не зазнала все ж таки таких важких втрат, як українська. Большевицький терор на Україні перевершив усе, що відбувалося в будь-якій іншій частині Советського Союзу. Терор на Україні носив суцільний характер. Од найвидатніших учених, митців і письменників з світовим ім'ям і визнаною європейською славою і до найнепомітніших сільських учителів і кооператорів, уся українська інтелігенція була приречена на згубу.

Першого листопаду 1918 року в офіційному органі ВЧК “Червоний терор” товариш Лаціс, який потім діяв на Україні, опублікував статтю, яка мала настановчий характер і яка визначила основний зміст завдань та методів роботи ЧК.

“Ми не ведемо, – заявляв Лаціс, – війни проти окремих осіб. Ми винищуємо буржуазію як клясу.

Не шукайте на слідстві матеріяла та доказів того, що обвинувачений діяв ділом або словом проти Советської влади.

Перше питання, яке ви йому повинні запропонувати – до якої кляси він належить, якого він походження, виховання, освіти або ж професії.

Ці питання й повинні визначити долю обвинуваченого”¹.

У цьому сенс та істина червоного терору.

Багато дечого змінилося в большевізмі з 1-го листопаду 1918 року, тільки ці з категією стислістю викладені істини чекістської доктрини лишилися незмінними. Лаціс стверджував, що ЧК це не слідча комісія і не суд, що це “орган бойовий, який діє на внутрішньому фронті громадянської війни; він ворога не судить, а вражає, не милує, а спопеляє кожного, хто по той бік барикад!”

Доктрину побудовано з вбивчою логікою. Ідея суда і слідства пов'язана з ідеєю особи й уявленням про особисту відповідальність людини за її слова й дії. Ідея Чеки, в протилежність цьому, пов'язана не з ідеєю особи, а з ідеєю кляси, з протиставленням особи клясі... Не особа, а кляса. Не людина, а колектив. Не індивід, а маса. Оскільки центр ваги перенесено з особи на масу, остільки не надається значення й її особистим діям. Вчинок не вирішував долі людини. Людину засуджували й знищували не за конкретні її вчинки. Особа та її діяльність не грала ролі.

Ідея масового знищення, – ось та нова ідея, яку висунув большевізм. Як визначити людину, яка підлягає знищенню? Інструкція, підписана Лацісом, давала на це чітку і категоричну відповідь. Чекістський слідчий має цілком виразну вказівку на те, з чого він мусить почати. Справа не йшла про “слова” й “діла”. Справа йшла про освіту й фах.

Удар був скерований проти інтелігенції, проти людей з освітою й фахом; при чому вони підлягали знищенню без того, щоб їм пред'являлося конкретне обвинувачення в сказаних словах й зроблених вчинках.

“Освіта?”

“Вища”.

“Професія[?]”

“Інженер...”. Або “Митець...”. Або “Письменник...”.

“Розстрілять”.

Яке значіння мало заперечення з боку засудженого на розстріл або заслання, що він чогось не зробив або чогось не сказав, що він не належав ні до якої контр-революційної організації, не був ніколи ані шпигуном, ані диверсантом? Освіта й фах самі по собі ставали провинною. Трагічне запитання: “За що?” лишалося без відповіді. В Советському Союзі, в умовах большевицького режиму, воно втратило свій сенс.

Перші досвіди знищення

Уперше червоні орди московських окупантів захопили Україну в січні 1918 року. У цей період червоний терор носив на Україні хаотичний характер. Міста й села були віддані на поталу озброєних ватаг. Ініціатива належала юрбі. Большевицькі часописи і агітатори в статтях та своїх промовах розгнздували в массах найнижчі й найганебніші руйницькі й знищувальні інстинкти. В часописах писалось про “вірний клясовий інстинкт пролетарських мас”.

¹ З цитат за книгою С. К. Мельгунова “Красный террор”, Берлін, 1924, ст. 36.

Міста перебували в облозі. Юрби озброєних людей, що склались з вояків, які кинули фронт, ночами нападали на будинки. Війна зовнішня обернулася на внутрішню. Кожен будинок вночі – це замкнена й ізольована фортеця. У кожному будинку створено свій так або інакше озброєний загін, готовий захищати дім. То тут, то там зав'язується перестрілка. В цілому місті щонаочі не вщухає стрілянина з рушниць і кулеметів. Вдень вулицями міста біжать зграї. Вони в сірих шинелях або в чорних матроських робах, підперезаних кулеметними стрічками. В руках револьвери, за поясом стирчать ручні гранати. На шапках і на грудях мають червоні стрічки.

Вони полюють на “генералів”. Під категорію генералів підходять усі люди в формених шинелях. Їх хватають на вулицях, витягають з квартир, забирають з черг, що простяглися коло крамниць, де продається зеленуватий горохваний хліб. Їх нікуди не ведуть. Їх ставлять тут же до стінки й розстрілюють. Трупи розстріляних валяються під будинками й собаки лижуть людську кров по каміннях тротуарів.

Кілька матросів і вояків, обвішаних зброєю, йдуть у Києві до Лаври, виводять митрополита Володимира з його покоїв, ведуть до стіни монастиря, до першого рову і тут коло земляного насипу, недалеко від трамвайної колії розстрілюють.

Звістка про вбивство митрополита, що одного січневого сірого дня розноситься по Києву, потрясає місто. Люди ще не звикли до таких безглузких, невинуваних, жорстоких розправ. Місто застигло, охоплене жахом.

Понад місяць триває на Україні цей гарячковий приступ кривавого маячення, поки німецький вояк в сіро-зеленій уніформі не кладе кінець цьому кривавому й страшному кошмару.

Вдруге Совети прийшли на Україну в січні 1919 року. За другим приходом Советів на Україну – вересень 1919 – терор починає носити організованіший характер. Розправи на вулиці переносяться в льохи ЧК. Року 1919 в Києві було 16 чрезвычайок, причому більша частина їх містилася в Липках.

З кожним місяцем, що непевніш ставало положення більшовиків на Україні, то більше зростав обсяг червоного терору. Що менш ставала територія, окупована більшовиками, то все вище і вище зростали цифри розстріляних.

Співробітник Лаціса, Петерс, цей ланцюговий пес революції, спущений з ланцюга, лютів. Захлинаючись в крові, він говорив про милосердя. Підписуючи аркуш за аркушем списки засуджених на розстріл, він обвинувачував себе й інших в поблажливості. Тільки поблажливостю й милосердям він пояснював те, що з-під ніг більшовиків вислизав ґрунт.

В вечірніх присмерках озброєні латиші або китайці конвоювали вулицями міста тисячні натовпи заарештованих, що переводилися з однієї Чрезвычайки до іншої. За два місяці – серпень і вересень – в 16 Київських ЧК були розстріляні 12 тисяч чоловік. Комісія генерала Рерберга змогла встановити ймення 4.800 чоловік.

Перші ймення

У ці роки українська інтелігенція в свій мартиролог жертв большевицького терору вписує перші ймення своїх невіджалуваних втрат.

Року 1919 большевики розстріляли відомого педагога, члена “Старої громади”, історика літератури, знаного своїми науковими публікаціями, директора гімназії – Вол. П. Науменка – 1832-1919.

Року 1918 банда мандрівних розбишак, що вважала себе загоном червоногвардійців, забила на хуторі під Харковом стару жінку, почесного доктора історії харківського університету О. Я. Єфименкову – 1848-1918. З-під її пера вийшли відомі статті про громаду, старовинні форми суспільного устрою, розвідки з історії літератури – про Гр. Сковороду, Івана Котляревського – низка робіт з історії України, в тім числі переважно з історії Слобожанщини, що поставили її ім'я в перших рядах української історіографії.

Видатного маляра, основоположника й професора Української Академії Мистецтв у Києві, блискучого портретиста втратило українське мистецтво в особі О. Мурашка – 1885-1919, забитого в Києві, коли він на Лук'янівці повертався вночі додому на Бог'говутієвську вулицю.

На селі в батьків, у себе в хаті 1921 року був забитий большевицьким бандитом найталановитіший з новіших українських композиторів Микола Леонтович – 1877-1921, твори якого – пісні – складають необхідну приналежність кожного хорового концерту. Він загинув у розквіті сил і творчих можливостей, не розкривши повністю свого музичного обдарування. Разом з Кир. Стеценком, що в ці ж роки помер від тифу, М. Леонтович репрезентував новий етап в розвитку української музики після Лисенка.

В Полтаві влітку 1918 року на вулиці пострілом в спину забито Івана Стешенка – 1873-1918, поета, історика й педагога, що за Центральної Ради виконував обов'язки генерального секретаря в справах освіти.

В льохах ЧК року 1921 був розстріляний поет Гр. Чупринка, разом з О. Олесем та М. Вороним, основоположник модернізму в українській літературі, активний учасник визвольної боротьби українського народу проти більшовиків.

Арешти, розстріли, вбивства, тиф, голод визначали долю людей в ці страшні й трагічні роки, що їх більшовики воліли визначити, як роки “воєнного комунізму”, комунізму, запровадженого військовими методами й військовою силою.

Мусій Корнієнко – 1864-1922 – письменник з селян, що писав поезії, “перейняті щирим патріотичним справжнім чуттям”, керманіч Губерніального Союзу Кооперації в Полтаві, 1919 року був заарештований більшовиками і впродовж 3 місяців зазнав чимало фізичних і моральних мук у Полтавській ЧК.

Ми назвали кілька імен письменників, митців і музикантів, що загинули в перші роки советського іга. Загибель О. Мурашки, М. Леонтовича, О. Єфіменкової, В. Науменка, І. Стешенка, Гр. Чупринки, М. Кононенка і т. д. Це окремі ілюстрації, вирвані епізоди, поодинокі натяки на те, що творилося на Україні в ці хаотичні роки, коли більшовики гадали військовими методами, штурмом в найкоротший час, уже сьогодні запровадити комунізм в країні.

Розстріли в ці суворі роки стали побутовим явищем. Життя губило свою цінність. Сотнями й тисячами гинули від чекістських куль за свій народ представники української інтелігенції.

Поет Юрій Клен зберіг для нас яскраву й реалістичну картину льохів полтавської ЧК від тих років.

Пригадую підвал Чеки в Полтаві,
Лилось кризь шиби світло золотаве,
І я затерті написи читав на вапні стін.
“Чекаю розстрілу. Петро Палій”.
“Сьогодні вмру за тебе, мій народе...
Іван Мазнюк.” “Кінець. Нема надій.
Прокляття шлю катам. Василь Макода”.
“Живіте й не зрікайтесь гордих мрій,
О ви, кому ще світить сонце вроди.
Михайло В'юн.” “Марусі мій уклін,
Іду на смерть, Манюра Валентин”.

Юрій Клен. “Прокляті роки”, с. 11.

Випробування голодом

В умовах голоду, тифу, розстрілів українська інтелігенція не припиняла ані на мить своєї культурної творчої праці. Перші роки революції (1918-1923) були для української інтелігенції тяжкими роками суворого випробування голодом і смертю. Своїми досягненнями в галузі культурного будівництва на наступному етапі, в роки 1924-1929, український народ зобов'язаний самовідданий праці українських інтелігентів саме в ці роки (1918-1923).

Сказати, що большевицька влада кинула українську інтелігенцію на призволяще, значило б не зовсім точно передати стан речей. Якщо в якій-небудь державі можливе таке положення, щоб уряд саботував підлеглі йому установи, то це годиться сказати про ставлення советської влади до УАН в ці роки.

Члени й співробітники Української Академії Наук протягом багатьох місяців не одержували жодної платні. І та платня, яку вони одержували, була настільки мізерна, що про реальну її вартість годі й згадувати.

Українська Академія Наук існувала за рахунок голодного виснаження співробітників. Бухгалтерські рахунки підводила смерть.

Щоб працювати в Академії, люди працювали поза Академією. Заробляли фізичною працею для того, щоб мати змогу працювати розумово, вести культурну роботу. Шили з мотузків черевики, робили сірники, обробляли городи, читали лекції в касарнях, ходили по дворах і грали на скрипку, учителювали по селах, улаштовувалися на лісорозробках, служили в цукроварнях, копали ями на кладовищах, продавали керосин в крамницях.

Дійсний член Академії Наук, виданий учений, академик Яснопольський, придбавши коня й воза, з жінкою і малими дітьми їздив з базару на базар, обернувшись на мандрівного торговця. Журналіст, письменник Мих. Мих. Могилянський служив за сторожа в дитячому притулку в Боярці.

Люди жовкли, рухли, мерли. Відходили якимось непомітно. Помер від виснаження письменник і громадський діяч П. Я. Стебницький (1862-1923), від тифу помер етнограф П. [З]ленко, історик літератури, дослідник літописів, перший ректор Київського Українського Університету Ф. П. Сушицький, композитор Стеценко. Померли такі видатні вчені з європейським ім'ям, як антрополог і етнограф Ф. Вовк, соціолог Богдан Ристяківський (1868-1920), економіст, автор книги "Рос. фабрика в минулому й сучасному", перший голова соц.-економ. відділу УАН М. Туган-Барановський. Фізична праця, напруження останніх сил, виснаження доповнювались враженнями розстрілів, ревізицій, арештів, трусів, мобілізацій, безправ'я, погроз. Почуття пригноблення, тривоги й страху було стандартом почуттів людини того часу.

Ніхто не був гарантований від арешту. Голова Управи Академії Наук академік А. М. Лобода був заарештований 1921 року. Його обвинувачено: в підготовці повстання, в зносінах з "Марусею", ватажком банди, що діяла на Полтавщині, постачання повстанців нелегальною контрреволюційною літературою і т. д. і т. д.

Приводом для арешту явився перехоплений при обшукові в потязі у однієї жінки лист до академіка Лободи. Лист був шифрований. Його везла служниця Дм. Мих. Ревуцького, що жив тоді на селі на Полтавщині. В листі Дмитро Ревуцький просив академіка Лободу прислати йому на село "Рідне Слово" та інші хрестоматії, а наприкінці передав привіт від Марусі, своєї дружини. Палка фантазія слідчого в Чека легко намалювала картину діяльності контрреволюційної організації, повстанкола, керованого Лободою. Щоправда академіка незабаром випустили, але цей епізод якнайкраще малює ту напружену атмосферу, в якій доводилось жити й працювати в ці роки.

Яскраву й конкретну, до певної міри вичерпливу картину наукової праці в цей період малює передмова до "Російсько-українського словника мови", Київ, 1926, написана академіком А. Ю. Кримським. "За одне засідання кожен член комісії одержував по 4,4 коп., навіть не цілого п'ятака, а на місяць припадало по 1 – 1.50 крб. Ці цифри надто красномовні, навіть без всяких коментарів, і додати варто хіба лише те, що члени комісії свою уперту працю провадили в жажливих умовах не тільки голоду, ба й холоду, бо приміщення Академії Наук узимку не опалювано: Академія не мала дров", с. 7.

І все-таки члени комісії провадили свою працю. І все-таки словник був складений. Але якою ціною. В зазначеній передмові читаємо: "На закінчення відчуваємо моральний обов'язок пом'янути тих товаришів, членів комісії, яких немає вже в живих і які, таким чином, одійшли від роботи не з власної волі. В 1919 році померли не своєю смертю О. О. Тізенгаузен і В. В. Колбас'єв, останній раз взявши участь в засіданні Комісії 12 серпня 1919 р. 1920 року помер В. І. Греків, взявши останній раз участь у праці Комісії 16 вересня 1920 року. В 1921 році помер з голоду О. Ф. Хруцький, що останній раз брав участь у праці 17 листопада 1921 року. В 1922 році помер М. І. Радченко, останній раз брав участь у праці 3 серпня 1922 року".

Ми взяли за приклад факти з діяльності тільки однієї з численних установ УАН. Протягом 3 років (1919-1922) з її складу загинуло 5 чоловік. Передмова чітко фіксує причину смерті одного з них: голод. Радимо ще раз перерхитати ці скупі й стримані рядки, щоб зрозуміти сенс подій.

Складання “Словника правничої мови” було доведено до кінця, але 5 чоловік мусіли бути похертвувати своїм життям. Люди гинули один за одним, але не капітулювали. Люди мерли, праця тривала.

На зламі

Не завжди мирові угоди складаються за письмовими столами на конференціях і не завжди мировий пакт підписують дипломати.

Голова Советського уряду Хр. Раковський подає відомість, що в квітні 1919 року на Україні було 93 повстання; з 1-го до 19-го червня – 207. За відомостями, які подає Дупельський, в червні-серпні 1920 року в Київській області було 168 повстань, на Полтавщині – 267.

Визвольна боротьба українського народу тривала на Україні 5 років (1918-1923) і закінчилася перемогою. Большевики капітулювали. Збройний опір українського народу примусив більшовиків зрехтисся від спроб запровадити комунізм в країні лобовою атакою. Большевики відмовилися від спроб усупільнити землю, збіжжя, працю і особу продуцента. Землю не було відібрано під комуни, хліб лишився в руках селян, самі селяни не були загнані в комуни.

Капітулюючи на економічній ділянці, большевики капітулювали й на національно-культурній. Протягом небагатьох років – 1918-23, в напружених умовах економічного розкладу й військової боротьби, українська інтелігенція спромоглася українізувати школу, театр, церкву, розгорнути роботу Академії Наук і остаточно відсунути російську інтелігенцію на задній план.

Українізація державного апарату УССР – 1923-1929 – була так само послідовним висновком з визнання завоювання культурно-національних позицій, здобутих українською інтелігенцією за попередні роки.

Большевики примушені також відмовитися на деякий час і від терористичних методів нищення української інтелігенції.

Самогубство Д. М. Щербаківського

Кінчився ясний, теплий літній день. На цвинтарі коло Софії було тихо. Туркотили голуби. Вечірні тіні затягли блакитносірим павутинням барочний двір. Перед церквою в чеканні панахиди по небіжчикові, старому лікареві, відомому збирачеві народньої української пісні Порф[рію]Дан[иловичу] Демуцькому зібрались люди. Дещо запізнившись, прийшов і Д. М. Щербаківський; власне забіг. Був він, як звичайно, в чорному люстриновому піджаку. Мав вигляд, немов кудись квапився. Зайшов на хвилинку до церкви попрощався з тілом небіжчика, вийшов, потиснув руки, перекинувся парою слів з деким, трохи побалакав з С. О. Єфремовим, а потім якомсь непомітно зник. Він пішов до Дніпра, який ще палав жовтим і червоним полум'ям. Тут на березі, коло ланцюгового мосту, Д[анило] М[ихайлович] набив кишені камінням, піднявся на міст і кинувся зверху в річку. Через день тіло знайшли... Самогубство Щербаківського справило велике вражіння на широкі кола української інтелігенції. Похорони, які відбувались в Лаврі, перетворились на громадську демонстрацію.

Смерть Щербаківського становить посередню ланку між двома етапами большевицького терору, першим етапом з часів військового комунізму, датованим розстрілом поета Чупринки “28. 8. 1921 року”, і другим, що розпочався з кінця 1929 року процесом СВУ. Д. М. Щербаківський, видатний науковий і музейний діяч, товариш голови Всеукраїнського Археологічного комітету, завідувач історично-побутового відділу Всеукраїнського Історичного Музею в Києві, не був ані засланий, ані розстріляний. Він став жертвою того морального терору, який запровадили в Музеї партійний директор, тов. Вінницький та його колопартійні однодумники. У листі, написанному перед смертю, Щербаківський писав: “Я втомився. Залишити музей,

якому я віддав кращі роки свого життя, я не маю сили. Боротися з кваліфікованою підлістю Онищука й Вінницького не вмію, терпіти постійні провокаційні візити Вінницького далі не можу. Від ревізії музею комісією Укрнауки нічого не жду... Ще більше облюють, зганблять, з білого зроблять чорне, з чесного чоловіка – подлеця. Цього пережити я не можу...”

Вчинок Щербаківського був підказаний тверезою оцінкою перспектив, логічним висновком з ситуації. Якщо інші бачили тільки чинність локальних і групових мотивів місцевої склоки, то Щербаківський спромігся розпізнати безперспективність боротьби проти принципів советської організації наукової праці, запроваджуваної більшовиками на Україні.

Там, де інші його друзі ще сподівалися, він вибрав смерть. Щоправда, він якоюсь мірою все ж таки припускав, що трагізм його смерти ще зможе щось змінити. Та це була тільки ілюзія, романтична героїка, крутянська жертва. Події розгорталися своєю порядком. Загибель Щербаківського стала прологом до подій, пов'язаних з СВУ.

Політичні передумови СВУ

Від часу самогубства Щербаківського до арештів, пов'язаних з організацією процесу СВУ, минуло 2 роки. За ці два роки у внутрішньому житті УССР сталися кардинальні зміни: перехід від “Непу” до будівництва соціалізму, “ліквідації куркуля” і запровадження “суцільної колективізації”.

Запроваджувана советським урядом політика “ліквідації” задля “колективізації” була запроваджувана не тільки до українського селянства, але й до інтелігенції, знайшовши для себе вияв в створенні так званого процесу СВУ – Спілки Визволення України.

Процес СВУ був політичним процесом. Поняття політичного процесу в Советському Союзі набуло зовсім своєрідного значення. Це зовсім не був суворий процес проти людей, які вели активну політичну боротьбу проти уряду. Навпаки, це був процес тих, проти кого уряд вів боротьбу. Особиста політична акція підсудних важила щонайменше. Вона могла бути, могла й не бути. Підсудні могли не мати жодного відношення до політики й до політичної боротьби, але уряд вів проти них боротьбу і цього було досить.

Відповідно до цього було б даремне шукати в процесі СВУ конкретних фактів існування організаційної приналежності даного підсудного до політичної організації, здійснених або намічених терористичних актів, програми організації і т. д. Ніщо з цього не фігурувало на процесі. СВУ не існувало, але існувала українська інтелігенція і вона підлягала ліквідації.

Перечитайте ще раз інструкцію Лаціса. Згідно з цією інструкцією, справа не йшла ані про слова, ані про дії. Ліквідації підлягали люди незалежно від фактів їх антисоветської діяльності. Большевики запроваджували в життя нову форму юрисдикції, коли людину засуджували за слова, ніколи не сказані, і за дії, ніколи не зроблені. СВУ був першою спробою подібного процесу.

На процесі СВУ

Березень 1930

Слідство зводилося не до з'ясування провини обвинуваченого, а тільки до підготовки даної особи до виступу на суді. Під час слідства підсудний проходить відповідну політобробку. Про існування організації, про свою приналежність до неї, про час вступу, про участь в нелегальних зборах та про свої наміри й дії люди довідувалися вже після арешту від слідчого в ГПУ. І це було для них цілковитою несподіванкою.

Оскільки ж між реальною дійсністю і процесуальним завданням були значні розходження та до того ж в справі організації подібних публічних процесів у влади ще не було достатньо практичного досвіду, то на процесі СВУ траплялося багато непорозумінь.

Громадський обвинувачував П. Любченко питає підсудного письменника Михайла Івченка: “З якого року ви член СВУ?” Підсудний Івченко відповідає: “Приблизно з початку 1927”. Він досить висидів, його досить вимучили, він згодився з тим, що він член СВУ. Але далі не все залагоджено. І на запитання, чи відома йому програма СВУ, Івченко відповідає негативно: “Програми СВУ я не чув ніколи”. Член організації з 1927 року, який ніколи не чув програми. Громадський обвинувачував шукає способу якось залагодити цю суперечність. І П. Любченко, намагаючись вийти з цього прикрого й малоймовірного зауваження, уїдливо зазначає: “Ви шукали нелегальної організації, знайшли таку і попали до неї раніш, ніж запитали про її програму”.

Хоч і не бездоганний, але якийсь вихід знайдено. Далі треба довести, що підсудний Івченко брав участь у зборах організації, програми якої він не чув ані до вступу, ані після вступу. Шукаючи бодай якого сурогату зборів, їх знайшли в літературних вечірках, улаштовуваних у письменниці Старицької-Черняхівської. Івченко визнав: “У приміщенні Старицької-Черняхівської відбувалися літературні читання”. Однак на запитання: “Коли ви йшли на засідання, чи ви знали, що це було організаційне засідання СВУ?” Івченко відповів: “Ні”. І на повторне запитання: “Засідання у Старицької-Черняхівської не здалося вам засіданням, в якому утворювалася організація?” Івченко відповідає: “Про організацію не говорилося”. Його ще раз питають за програму і він знову каже: “Конкретною програму я не бачив”.

Така сама картина повторюється і на допитах інших підсудних. Допитують співробітника Інституту Наукової мови Шарка.

Прокурор: “Чи знали ви програму і статут СВУ?”

Шарко: “Ні”.

Прокурор: “Як же це розуміти, що ви належали до організації і не знали програми й статуту СВУ?”

Шарко: “Про програму і статут я довідався на судовому слідстві”.

Ні, слід визнати, що на наступних політичних процесах підсудні були краще підготовлені до своїх виступів. На СВУ карткові побудови розлітались при першому легкому дотикові до них.

Ось діалог, що відбувся на суді між прокурором і підсудним, кооператором, професором Київського Кооперативного Інституту Болозовичем.

Прокурор: “У чому ви почуваете себе винним?”

Болозович: “У тому, що в мене не було органічного сприйняття Радвлади, цебто не було в мене активності, що виходила б на користь Радвлади”.

Прокурор: “Ось так у вас виходить смішно. Визнаєте себе винним, а коли спитати про конкретні факти, то їх немає і ви начебто не винні”.

Це було слушне зауваження: виходило смішно... Навіть абсурдно... Люди визнавали те, чого від них вимагали представники совєтської влади, але коли справа доходила до фактів, вони не могли навести жодного конкретного факту.

Утворювалося ґрунтовне розходження між фактами й визнаннями. Зрештою навіть прокурор не міг дати собі ради і знайти вихід між фактичною безневинністю людей і теоретичною їх відповідальністю за “контрреволюційну діяльність, яку проводили на Україні буржуазія і кулацтво по Жовтневій революції”. Індивідуально безвинні люди несли на собі вину класи, до якої вони умовно, за даної політичної ситуації, згідно з певною соціологічною схемою були віднесені...

Проблеми терору

“Попереднє слідство встановило терористичні принципи організації СВУ”. Питання терору було, якщо вірити обвинувальному акту, предметом численних нарад як центру СВУ, так і його філіялів. Першою жертвою мав стати Сталін, потім Ворошилов, а також Будьонний. Дещо згодом до цього списку намічено ще так само Миколу Скрипника.

В ролі присяжного терориста СВУ виступав молодий науковий співробітник УАН Павлушков. Це саме він, керівник СУМу – спілки української молоді – давав на суді викази про настановлення СВУ в справі терору. Про свій намір забити Ворошилова

Павлушков показував: “Зустрівши одного разу в Києві машину Ворошилова, коли той проїздив, здається на маневри, я дуже шкодував, що не було в мене зброї. Інакше я би конче вчинив би замах на наркома...”

Своєрідний терорист, нема чого казати: якщо у нього був би револьвер, то він стріляв би.

Єдиною реальністю було визнання з боку Павлушкова: “В мене не було зброї...”

Викази про терор давав також і В. Ф. Дурдуківський. Старий чоловік примушений був давати викази, оперуючи категоріями й поняттями, за якими не ховалась жадного реального змісту. Він не може сказати, що вся справа з “терором” це “нісенітниця”. Він каже: “Я був проти терору”. Він не може сказати, що жадного СУМу не існувало, і він каже: “З організацією СУМ я мав мало стосунків”. Справді, важко мати стосунки з організацією, яка не існує.

Його обвинувачують, що він давав керівні вказівки молоді щодо терору. У нього виривається вигук жалю. Він апелює до почуттів. Він каже, що для нього, старого вчителя, “тата”, який всю свою душу, усього себе вклав у творення своєї, української, найкращої в Києві, школи, в любовні стосунки до дітей, ніяк не можливо, психологічно неможливо було втягати “дітей” у “терор”.

“Мені було шкода дітей...” Шкода... Сантиментальний дідусь... Совети не знають цього слова. Вони не знають слова “сантиментальний”. Психологічна неможливість не є неможливістю для Советів.

І від Дурдуківського продовжують вимагати подальших виказів. Од нього вимагають виказів щодо зброї. Він безпомічно розводить руками. Він не пригадує. Зброя? Але в них ніколи жадної зброї не було. Йому радять пригадати, він пригадує. Так, зброя була...

Дурдуківський признався: “Серед речей я знайшов старого, мабуть, ще з японської війни, заіржавілого кинджала...” Саме цього кинджала він дав Павлушкові. “Чи це було бажання збирати зброю, я не знаю. Те, що я узнав з винувального акту, було для мене несподіванкою...”

Так, це було для нього несподіванкою, коли він узнав з винувального акту, що діти – діти... задумували зробити повстання. “Я, – казав старий вчитель, – з організацією СУМ мав мало стосунків. Це не значить, що не цікавився, але я зовсім не гадав, що сумівці задумують робити повстання. З самого початку я був проти терору. Мені було шкода дітей...”

Візьміть до уваги, що Дурдуківський, Єфремов і Павлушков – родичі, і жили вони всі разом, і те, що торкалося одного, повинно було бути знаним і кожному іншому.

Так – без сорому казка – старий багнет, що валявся в коморі Дурдуківських кілька десятиліть, фігурував як конкретний, хоч і єдиний доказ, що Павлушков і сумівці, готуючи повстання, збирали зброю, а ватажки СВУ постачали їх зброєю.

Прокурор: “Як ви думали здобути зброю?”

Матушевський: “Я назбирав 9 рублів і за них ми могли купити 4 револьвери”.

Прокурор: “Чому ж ви не виконали ні одного замаху?”

Матушевський: “Бо ми не купили зброї”.

Матушевський, приятель Павлушкова, і тим самим член СУМу дав у питанні про терор і зброю аналогічні викази.

Як то кажуть, коментарі є зайві.

СВУ – УАН

Підсудні не знали програму організації, до якої вони належали. Про статут, програм, повстання й терор вони довідувалися вперше на судовому слідстві з винувального акту. Як матеріальний доказ, що СВУ і СУМ готували повстання, на суді фігурував заржавілий багнет з часів японської війни і 9 карбованців зібраних грошей. Багнет був символом можливих повстань. Бутафорією. Макетом зброї. Організація – містифікацією.

Знайомлячись з стенографічним звітом СВУ, переконаєшся, що слідчі органи не цікавилися фактами. Для них не мало й найменшого значення, чи підсудний

був членом організації, чи про це він довідався вперше з винувального акту. Вони ігнорували фактами. Емпірика їх не обходила. Для них не мали значення слова і дії, факт існування організації, наявність зброї, причетність чи не причетність людини до організації.

На лаві підсудних сиділа українська інтелігенція. Знищенню підлягали не дані особи за певну їх провину, а українська інтелігенція як така.

Звідси ототожнення СБУ і УАН. Процес СБУ був процесом УАН, остільки органи Госполітуправління ототожнювали Спілку Визволення України і Українська Академію Наук. Кожного наукового співробітника УАН, незалежно од його особистої поведінки і політичної його позиції, трактовано як члена і безпосереднього організованого учасника СБУ.

“Українська контрреволюція” і “українська інтелігенція” були ототожені. Шукали не контрреволюціонерів, а інтелігентів. На суді фігурували не ватажки повстань і не учасники терористичних актів, а літератори, письменники, науковці, журналісти, пан-отці, кооператори, лікарі, студенти. Замість відсутніх політичних документів в ролі “речевих доказів” фігурували академічні словники, наукові розвідки, мистецькі твори.

Ми не повинні дивуватися, коли на цьому бучному політичному процесі прокурор, – так, так, – прокурор до підсудного <...> Чехівського звернувся з запитанням: “Яке ваше ставлення до Катерини II і до Петра Великого?” А член суду, Осадчий, в свою чергу, в тон до прокурора, у терориста Павлушкова запитував: “Як ставилися Єфремов і Дурдуківський до М. Коцюбинського й І. Франка?” На що терорист Павлушков відповів: “Дуже добре”. На запитання голови суду до Осадчого, чи він має ще якісь запитання до Павлушкова, Осадчий відповів: “Ні”. І на цьому допит терориста Павлушкова був припинений. Подорож до Чернігова або Полтави для праці в музеї або в архіві над неопублікованими рукописами розглядалася як організаційна подорож за завданням центра. “Обвинувачений Товкач з Полтави признався, що мав зв’язки з Єфремовим, що Єфремов приїжджав до нього в Полтаву у справі дослідів над творчістю Панаса Мирного”.

Не було конспіративних квартир, натомість службовий кабінет голови управи УАН Єфремова був оголошений “місцем конспіративних зборів української контрреволюції”. Не було передбачуваних “п’яток”. Що ж того? Списки співробітників УАН фігурували як списки членів нелегальної організації, – зручний і гнучкий спосіб, що дуже полегшував працю як слідчих, так і судових органів. Винувальний акт стверджував, що “СБУ за допомогою своєї п’ятки опанувало Комісією словника живої мови”, що “президія СБУ організувала окрему п’ятку, аналогічну своїми завданнями до попередньої, в інституті української наукової мови”.

Іноді було важко підшукати “п’ятку”. Тоді задовольнялися одиницями. Матушевський, студент ІНО, признавався, що він належав до СУМ, організації, очолюваної Павлушковим. Організація була побудована на системі “п’яток”. Матушевський завербував одного студента.

Урядові органи продовжували оперувати юридичними й політичними категоріями, категоріями приватного змісту, успадкованими од попередньої “індивідуалістичної доби”. “Слідство”, “суд”, “провина”, “злочин”, “визнання підсудного”, “система п’яток”, “вербування”, “конспіративні збори” і т. д., але в ці поняття вкладався зовсім інший, принципово відмінний, незрозчленований і масовий зміст “доби будованого соціалізму”.

Визнання з боку Єфремова, що советські семирічки давали недостатню підготовку учням для вступу в ВИШі, оформлялося як “невдоволення з системою советського шкільництва” під пишним і бучним наголовком окремого розділу “Контрреволюція на фронті шкільництва”.

Питання ортографії, правопису окремих слів, боротьба проти засмічення мови варваризмами розцінювалось як прояв політичної боротьби проти Советської влади. Винувальний акт стверджував, що “Інститут наукової мови” УАН провадив конкретне шкідництво в ділянці складання українських словників, віддаляючи українську мову

від пролетарських мас, викидаючи інтернаціональні слова і перетворюючи словники на “зброю шовіністичного виховання мас”.

Філологізм став провідною лінією розгрому основних кадрів української інтелігенції. Мовознавство було оголошене платформою української контрреволюції. З факту праці в мовознавчих закладах Академії Наук робився висновок про приналежність до контрреволюційної організації. УАН була проголошена цитаделлю української контрреволюції.

З осені 1929 року в Академії починається смуга арештів. Арештовуються всі співробітники Комісії словника живої мови: акад. Єфремов, Андрій Ніковський, Гр. Голоскевич, Всеволод Ганцов, Василь Дем'янчук, О. Андрієвська, П. Горецький і т. д.

Разом з ними тієї ж долі зазнали співробітники Інституту української наукової мови: професор Гр. Холодний, Кривенюк, Туркало, Дубровський, Шарко, Страшкевич і т. д.

Одночасно були заарештовані співробітники Педагогічної комісії: В. Ф. Дурдуківський, Гр. Іваниця, К. Шило, В. Дога, Гребенецький, Заліський та інші.

З комісії громадських рухів: Володимир Міяковський, О. Гермайзе, Павлушков, Івга Рудинська.

З членів медичної секції УАН: професор О. Черняхівський, В. Удовенко, Підгаєцький та інші.

Кооператори: Ботвиновський, Болозович і т. д., провідні діячі української автокефальної церкви: митрополит Володимир Липківський, В. Чехівський і т. д. Керівник “Книгоспілки” С. Титаренко.

Письменники: Л. Старицька-Черняхівська, Михайло Івченко, Максим Рильський.

За центром іде периферія: В. Щепотьєв, К. Товкач – Полтава, академік М. Слабченко, його син, Панченко-Чаленко – Одеса, В. Отаманівський – Вінниця, Петро Єфремов, Володимир Пархоменко, Біднова – Дніпропетровськ, В. Шугаєвський – Чернігів – і т. д.

Однак на суді фігурують тільки кілька десятків. Тимчасом у льохи ГПУ кинено тисячі й десятки тисяч людей з цілої України, наукові робітники, кооператори, медики, вчителі, священики, молодь вишів і т. д., усі ті, що репрезентували собою українську інтелігенцію на селі й місті.

Державні органи УСРСР створили мітичне СВУ. Міт про СВУ став складовим елементом, теоретичним положенням в системі советської урядової доктрини.

Через три роки після СВУ, коли країна внаслідок поквалівої й примусової колективізації опинилася на межі катастрофи перед погрозою голоду, голова уряду УСРСР Г. І. Петровський на січневій сесії ЦК ВКПб і ЦК СССР 1933 р. сказав: “Протягом п'ятилітки було викрито контр-революційні шкідницькі організації, як “Промпартія” та т. зв. “Союз визволення України”. Ці шкідницькі організації спеціально займалися тим, що нищили худобу в колхозах і совхозах, псували хліборобські машини, організували кулаків для контр-революційних виступів та розкладали колхози”.

Практична державна цінність цього мітологічного аналізу советської дійсности дорівнювалася нулю. Складати провину за нищення худоби, псування сільсько-господарчих машин та за розклад колхозів на Єфремова й Дурдуківського, Ганцова й Івченка, Голоскевича й Дем'янчука значило свідомо ухилитися від аналізу причин, що зумовлювали розклад колхозів та вели країну до катастрофи.

Реальний сенс промови Г. І. Петровського, як голови уряду, був один: це був заклик до нових репресій проти української інтелігенції. З 1933 р. починається нова хвиля репресій, що триває без перерви, все наростаючи, до 1938 р., і далеко перевищує своїм обсягом кількість жертв серед української інтелігенції на попередньому етапі (1929-1934).

Письменство

Кожне соціальне й політичне гасло в Советському Союзі було закликом до знищення. Жадний політичний захід Советів не запроваджувався інакше, тільки

через застосування масових терористичних заходів. “Вінниця” й “Катинь” були не випадками, а правилом в системі державного урядування Советів. Масові розстріли ставали ознакою часу. Терор і політика в Советському Союзі зробилися синонімами.

Гасло суцільної колективізації було разом з тим гаслом ліквідації куркуля. Це були два взаємно пов’язані й взаємно залежні гасла. В негачії, запереченні, знищенні шукали більшовики способів для ствердження.

“Криза” і “катастрофа” переставали бути літературними образами й філософськими категоріями. Вони ставали реальностями підсоветського життя, підписами під актом переведеного трусу й рукою власною ствердженням актом визнань в злочинах, ніколи не зроблених.

Усі вони, представники української інтелігенції кінчали однаково: раптовим зривом, падінням, знищенням, катастрофою, життям, оберненим в одчай, безнадійність, голод, вигнання, і, зрештою, смертю, що приходила як порятунок.

“Фантистичність жахливої доби ставить на реальний ґрунт факт цілковитого винищення всіх українських письменників”, – зауважує один з авторів, що писав про долю українського письменства й українських письменників за Советів (С. Кокот. Кр[аківські] В[істі], 1943, ч. 293).

Арештом Ялового й самогубством Мик. Хвильового (травень 1933) починається новий етап репресій проти української літератури, що завершується року 1938 цілковитим, як сказано вище, її винищенням.

Микола Хвильовий (1893-1933)

Микола Хвильовий в українській літературі виступив патосним речником ідей, які до того часу були здобутком хіба що тільки вузького й замкненого гуртка, і без нього, можливо, лишилися б у межах цього останнього.

З гарячковою пристрасністю, з ревністю відданого неофіта він викладав у своїх памфлетах інтуїтивно, або краще сказати, емоційно щойно схоплені ідеї. З гурткових, ізольованих і замкнених ідей він творив основи свого світогляду. Він солідаризувався з тими, що пізнавали в нашій сучасності запах нової епохи і вірили в українське Відродження.

Советизованому неонародництву Пилипенку і Биковцїв, їх провінціальному просвітництву він протиставив вимогу високої й добірної культури, ідеал європеїзму і своєрідну концепцію української літератури, центральною постаттю якої є Панько Куліш і яка прагне “джерел”, спільних для всієї європейської культури.

В Пант[елеймоні] Куліші Хвильовий знайшов для себе прапор і ствердив ім’я, потрібне для уточнення орієнтації. “Більшого за Панька Куліша не знайти. Здається, тільки він один маячить світлою плямою з українського минулого. Тільки його можна вважати за справжнього європейця, за ту людину, яка наблизилася до типу західного європейця” (Думки проти течії, 1925, с. 53).

Європеїзм – ось мірка його оцінок. “Наша орієнтація – на західноєвропейське мистецтво” (Культура і побут, 1926, XII, “Апологети писаризму”). “Коли ми говоримо про Європу, то ми маємо на увазі не тільки її техніку: є дещо серйозніше від останньої”. Це європейський інтелігент у найкращому розумінні цього слова. Це, коли хочете, знайомий нам чорнокнижник з Вюртембергу, що показав нам грандіозну цивілізацію й відкрив перед нами безмежні перспективи. Це доктор Фавст, коли розуміти його як допитливий людський дух” (Думки проти течії, с. 45).

Тут центральна ідея Хвильового. “Психологічна Європа, ось та Європа, що на неї ми маємо орієнтуватися! І саме вона й виведе наше мистецтво на великий і радісний тракт до світової мети!” І далі він розкриває сенс своєї тези про психологічну Європу: “Клясичний тип громадянської людини вироблено Заходом... Отже, не можна мислити соціального критерія без психологічної Європи”.

Ось та концепція, яку розвинув Хвильовий. Її не можна відмивити в суцільности. Вона гостро полемічна, з її орієнтацією остаточним підсумковим висновком: “Не можна мислити соціального без психологічної Європи!”

Наша сучасність веде грандіозну боротьбу “за Європу” і “Соціяльність” проти асоціального і антиєвропейського большевизму. Без Європи, поза Європою Хвильовий не мислив собі “українського відродження”. Шляхи України – шляхи Європи. Доля Сходу розв’язується на Заході.

Хвильовому не бракувало сміливості. Лазар Моїсейович Каганович про Хвильового казав: “Гасло “за Європу!”, “Геть від Москви!”, вся його постава національного питання є ворожий нашій партії настрої!”

Червневий пленум ЦК КПБУ р. 1926 в свою чергу стверджував, що “гасло орієнтації на Європу” Хвильового є гаслом “відмежування від фортеці міжнародної революції, столиці ССРСР – Москви!”

Так уже року 1926 різко намітилося розходження Хвильового з урядовим курсом більшовицької партії.

Коло навкруги Хвильового дедалі все вужчало. Гасло знищення, кинуте партією р. 1928 щодо селянства, р. 1929 було прикладене і до інтелігенції. Року 1930 Є. Гірчак, автор книги про Хвильового й Хвильовізм, писав: “Соціяльні коріння Хвильовізму глибоко проросли в буржуазно-куркульський ґрунт. Тому нищення Хвильовізму відбувається з часом знищення цих коренів!”

Точка над життям людини була поставлена.

Смерть Хвильового (13 травня 1933)

Був 1933 р. В країні був голод. Українське село доведене до людоджерства, агонізувало на каміннях вулиць большевицьких міст.

Лютувало ГПУ. Хвильовий жив як у лихоманці, з важким почуттям тягару, що тиснуло на серце, і з напруженим почуттям тривоги, в незвичному, невиразному чеканні чогось, що має трапитись.

І тоді одного ранку, наприкінці квітня, в нерухоми тишу кімнати вдерся телефонний дзвінок. Дзвонили в квартири Ялового, найближчого друга Хвильового, ініціатора “Вапліте”. Схвильований жіночий голос сповістив про несподіваний арешт Ялового.

Звіста приголомшила, але все стало прозоро ясно: Почалось! Перший Яловий, тоді він, потім інші. Йдеться про розгром “Вапліте”, про ліквідацію української літератури.

Минає кілька днів. Хвильовий почуває себе виснаженим вкрай. Думка про смерть здається йому єдиною, що обіцяє якийсь вихід. Ним опановує думка принести себе в жертву за Ялового, власною загибеллю врятувати тих, що стоять на черзі.

Тієї ночі, коли він прийняв це рішення, він не лягав спати. До самого ранку просидів він за своїм робочим столом. Коли під вікнами задзвеніли перші трамваї, він підвівся й вийшов до загальної кімнати. Дружина ще спала. Донька Люба збиралася до школи. Старенька мати лагодила снідати. Він привітався, як завжди, з поцілунками й жартами. Повідомив, що запросить до себе друзів – читати новий твір! – отже треба приготувати чай. Потім підійшов до телефона і став дзвонити до своїх друзів-письменників. Усіх просив прийти сьогодні. Читатиме свій останній твір!!!

За годину у Хвильового вже були О. Досвітній і Мик. Куліш. Він був схожий на людину, яка трошки випила. За чаєм розійшовся ще більше. Узняв гітару і почуттям проспівав кілька улюблених пісень. Усі були захоплені, але з нетерпінням чекали початку читання. Хтось нагадав про це.

Ах, так! – схопився Хвильовий, немов пригадавши щось: – Друзі мої! Сьогодні я вас справді здивую. Мені так важко було написати цей твір. Але я зрозумів, яким мусить бути письменник в цю сталінську епоху. І тому в мене з’явилося таке надхнення до цього твору. Може, сьогодні навчу я вас, як треба і як не треба писати в наш час.

З цими словами він швидко зник за дверима свого кабінету. В повній тиші друзі чекали, поки вийде Хвильовий з рукописом.

Раптом в кабінеті почувся короткий як тріск револьверний постріл. У ту ж мить кинулися друзі до кабінету. За столом, відкинувши голову на спинку крісла, сидів Хвильовий. В опущеній руці тримав стиснений наган. На столі лежала записка, білий аркуш паперу, на якому червоніли бризки крові.

В записці, залишеній Хвильовим, він писав, що арешт М. Ялового він розглядає як початок переслідування українських письменників. “Кров’ю моєю можу засвідчити, що Яловий ні в чому не винен!..”

Хвильовий нікого не врятував і нічого не змінив. Його смерть свідчила про ту безвихідь, в якій опинилася українська інтелігенція. Це була жертвна й героїчна смерть. Але це була героїка безсилля, прояв безсилля, зведеного на ступінь героїзму. Жертва, яка стала даремною.

На похоронах Хвильового ще були всі “ваплітяни”. 13 травня 1933 р. Хвильовий покінчив життя самогубством, а тоді ж у травні був заарештований О. Слісаренко, О. Досвітній, Остап Вишня. Згодом інші.

Жахлива потвора, механізована машина нищення простувала вперед, німа й байдужа. Глухий робот, позбавлений почуттів, мислів, хисту, робив своє діло, нищачи почуття, інтелект, дух!

Психології, пориву, духу, особистому протесту й особистій жертві не було місця в цей жорстокий апсихологічний бездушний час большевицької диктатури пролетаріату.

Ліквідація літературних організацій

Усі українські літературні організації припинили своє існування на початку 30-х років в один і той самий спосіб. Жадна з них не була закрита або роздушена. Советська влада ніколи не вдавалася до подібних заходів, що могли б здатися недемократичними. Воля зборів, слова й друку ніколи не були порушені.

Українські літературні організації переставали існувати просто через неучасть в них їхніх членів. Письменники переставали брати в них участь і вони переставали існувати. Знов же жаден письменник не був в Советському Союзі ліквідований. Ліквідовані були не письменники, клясові вороги.

Не забудьмо: позаклясової літератури немає. Є тільки клясова література: пролетарська або анти-пролетарська, отже клясово-ворожа література, отже література, яка підлягає знищенню. Оскільки ж пролетарської літератури, як такової, взагалі не існувало, то це значило, що вся література – без жадних винятків – підлягає знищенню.

Центр ваги в літературі був перенесений на моменти позалітературні. Природньо, що справами літератури відали органи політичного управління держави. Так створювався відомчий підхід до літературних проблем.

Принцип і метод організації літературного процесу був той самий, що й усього державного ладу: метод ліквідації ворожих пролетаріатові кляс. Над усім панував один і той самий незмінний, фатальний закон – закон насильства, якому большевизм надав ваги вищої й остаточної соціально-політичної формули.

Перелічувати імена членів якої-небудь української літературної групи це називати письменників, які були заслани, розстріляні, покінчили життя самогубством, померли від хвороб і виснаження на засланні, не витримавши жорстоких умов і суворого клімату. Застрелився Микола Хвильовий. Повісився Борис Тенета. Збожеволів Тодось Осьмачка. Були розстріляні Григорій Чупринка, Дмитро Фальківський, О. Влизько, Кость Буревій, Лада Могилянська. Живим спалений був поет Свідзинський.

Терор, скерований проти українських письменників, не носив індивідуального характеру. Індивідуальне нищення окремих письменників оберталось в групове. Справа йшла про винищення цілої української літератури в усьому її обсязі. Знищенню підлягала українська література як така.

Тим-то про українську літературу 20-30-х років можна сказати, що це була література знищених! Трагедія української літератури, якій подібної не знайти ніде в світі, в тому, що знищено зовсім або зламано не одну генерацію творців тієї культури і потоптано великі духовні скарби (С. Гординський).

Вапліте – Пролітфронт

Провідним осередком в українській літературі 20-х років була, розуміється, “Вільна Академія пролетарської літератури”, скорочено “Вапліте” (згодом: “Пролітфронт”).

До складу “Вапліте” входили П. Тичина, Мик. Хвильовий, Ол. Слісаренко, М. Яловий, М. Йогансен, Гордій Коцюба, П. Панч, О. Вишня, М. Куліш, М. Майський, Г. Епик, А. Панів, О. Копиленко, І. Сенченко, Ю. Смолич, О. Досвітній, І. Дніпровський. З них 1933–34 були ліквідовані М. Хвильовий, О. Слісаренко, М. Йогансен, Г. Коцюба, Г. Епик, А. Панів, О. Вишня, Мик. Куліш, Ол. Досвітній, – гвардія української літератури. Гвардія, яка стояла на передовій лінії літературного фронту і яку було винищено першою.

Досить з усіх ваплітян згадати про одного, про Мик. Куліша, щоб з усією ясністю ствердити, що важила в українській літературі ця група.

П’єси Куліша були криком болю враженого національного почуття, протестом українця проти большевизму і виявом розгубленості інтелігента перед жахом диктатури пролетаріату, що нищить українське село. Органи диктатури розчавили письменника, але лишився біль і лишилося мистецтво, лишилося мистецтво, яке втілило біль і протест розчавленої большевизмом людини.

Ланка – Марс

“Ланка – Марс” для Києва була тим, чим для Харкова було “Вапліте – Пролітфронт”: цільною організацією, що об’єднувала переважну більшість письменників міста. До складу “Ланка – Марсу” входили такі письменники: Євген Плужник, Дмитро Фальківський, Микола Терещенко, Тодось Осьмачка, Григорій Косинка, Михайло Івченко, Валеріян Підмогильний, Борис Антоненко-Давидович, Борис Тенета, Володимир Ярошенко, Г[ордій] Брасюк, Дмитро Тась-Могилянський, Марія Галич та інші.

За винятком Марії Галич всі члени групи “Ланка – Марс” були репресовані. Григорій Косинка й Дмитро Фальківський були розстріляні в грудні 1934 р.

Грудневі розстріли 1934 р. відбулися хронологічно після вбивства Кірова! Та хоч, за офіційною версією, посилення червоного терору, мовляв, було відповіддю уряду на вбивство Кірова, однак арешти тих, що були розстріляні в грудні 1934 р. припали на час перед. Жертви відплати були визначені й підготовані заздалегідь.

Кривава математика диктатури, рахунки вбивств, алгебраїчні схеми клясової боротьби складалися й викреслювалися незалежно од будь-яких привідних обставин.

І тут ніщо не мало ваги: ані сухоти Євгена Плужника, ані втеча з Києва до Свердловського, а тоді до Середньої Азії Б. Антоненка-Давидовича, який засудив себе на добровільне вигнання, ані збезброєність притисненого до стіни Осьмачки. Усе це не мало жодної ваги: ані талант, ані відчай, ані опір, ані капітуляція.

Борис Тенета – талановитий прозаїк – спробував шукати собі порятунку в утечі, спочатку до Одеси, а потім на Кавказ. Йому здавалося, що можна сховатися, зробитися непомітним, забитися в глухий куток, перечекати, поки пронесеться вихор, – і він врятує себе. Загнаний, зацькований, в безнадії, освідомивши безвихідність, він повісився.

Тодось Осьмачка не був ані розстріляний, ані засланий. Він збожеволів. Експертиза проходила за експертизою. Лікарня за лікарнею. Іноді його випускали, він голодував. Блукав вулицями міста або просиджував у бібліотеці. Ночами спав або на сходинках східців, підклавши під голову цеглину, або на купках вугілля в сутеренах великих будинків коло казанів центрального опалення.

Він прокляв місто і повернувся на село. Робив наймитом, рубав дрова, тягав воду, викорчовував пеньки, голодував, терпів знущання. О, він добре пізнав, які важкі сходи чужих ґанків і який гіркий хліб за чужим столом!

Така була доля поета, що жив в Советському Союзі. Він пройшов через одчай, через злигодні, через божевілля. І коли свого часу нам здавалось, що хаотична трагічність образів його поезії переступає стандарти естетичних норм, то тепер косноязыччя образів Осьмачки, їх гіперболічна велич, їх надмірність сприймається нами як відображення дійсності.

Євген Плужник

Ми вже казали: індивідуальна провина не мала значення. Про яку провину могла йти мова, якщо справа торкалася Євгена Плужника?!

Тримався в житті він якось немов би обережно, залишаючись завжди осторонь. Був спокійний, тихий, немов би відсутній. Був хворий на легені і ходив звичайно в пальті, злегка, ніби якось нерішуче покахикував. Горбився. “Три його збірки поезій, пише критик, належать до вершкових досягів сучасної української поезії”. Вони сповнені філософічних розумувань і в них немає жадних випадів, нічого бойового.

Ані життя, ані поетична діяльність не давали жадних приводів для арешту. І все ж таки він був заарештований і засуджений на розстріл!..

Правда, його не розстріляли. “Вищу міру покарання” йому замінили 10 роками заслання. Та це була гра мертвими формулами, бо 10 років заслання на Північ в суворих умовах приполярного клімату, бруду й смороду зголоднілого життя в’язничих касарень означали для людини, хворої на легені, вірну смерть.

І все ж таки, коли він довідався про заміну розстрілу на заслання, він зрадив. Поет, який у житті взагалі рідко радив, якому багато треба було, щоб зрадіти, тепер радіє якоюсь надзвичайною, сонячною, сяйною радістю.

Залишився лист, якого написав тоді Євген Плужник до дружини:

“Галча моє! Це не дрібничка, що пишу я тобі чорнилом, але разом з тим це величну має вагу: я хочу, щоб надовго на все твоє й моє життя зберігся цей лист – найрадісніший – вір мені, з усіх листів, що я коли-небудь писав тобі.

Галю, ти ж знаєш, як рідко я радив, і як багато треба для того, і от тепер, коли я пишу тобі, щось сповнює мені груди велике почуття радості – так це значить, що сталося в моїм житті те, чому й ти разом зі мною, я знаю, радітимеш.

У мене мало зараз потрібних слів, мені б тільки хотілося пригорнути тебе так міцно, щоб відчула ти всім еством твоїм, що пригортає тебе чоловік, у якого буяє життєва сила і в м’язах, і в серці, і в думках.

Я пишу тобі, а на дворі за вікном сонце – і мені, їй-Богу, так важко стримати себе, щоб не скрикнути – яке хороше життя, яке прекрасне майбутнє в людини, що на це майбутнє має право.

Я цілую тебе, рідна моя, і прошу: запам’ятай дату цього листа як дату найкращого з моїх днів.

Твій Євген.

28-III-35”.

Тільки в Союзі, де жадна найфантастичніша вигадка Джонатана Свіфта нікому не здається неймовірною, міг бути написаний лист, як цей. З темних проваль похмурого одчаю виростала блакитна квітка надії.

Та це все було тільки ілюзією й марною оманю. Даремно мріяв поет про життя. Обіцянка, що його не вб’ють і він житиме, була тільки злим і підлим рабським жартом.

Жадне життя і жадне майбутнє, якого він так гаряче й пристрасно прагнув, перед ним не відкривалося: він був приречений! Опинившись на Соловках, через півроку Плужник помер на сухоти. Заміна розстрілу на заслання була тільки фікцією.

Плужника знищили, хоч ані його література, ані позалітературно діяльність не давали для того жодного приводу. І якщо тепер знов, як і 24 роки тому, Європа стоїть перед погрозою вторгнення большевизму і люди, не уявляючи собі обсягу загрозувальної їм небезпеки, заспокоюють себе думкою, що вони ніколи не були активні, то хай вони не забудуть про долю Євгена Плужника, який був тільки поетом і ніким більше.

Плужник був, можна сказати, відсутньою людиною. Він хотів для себе дуже небагато: жити й радіти, бачучи сонце. Був він поет і до того ж талановитий поет. І питання, чому він був знищений, назавжди залишиться без відповіді.

Нова генерація

Юрій Клен в своїй поемі, присвяченій “Проклятим рокам”, написав:

Не змити кров невинного Косинки,
Не воскресити мертвого Влизька.
На нашій ниві справили дожинки,
Щоб не лишилось нам ні колоска.

Косинка належав до “Ланки – Марсу”. О. Влизько до “Нової генерації”. В списках розстріляних за постановою “Виїзної сесії військової колегії найвищого суду ССРСР під головуванням тов. Ульріха” з 13-15 грудня 1934 р. з членів “Нової генерації” фігурує також Кость Буревій.

Ліквідації підлягали всі без винятку українські літературні організації, і “ліві”, і “праві” однаково повинні були бути знищені. З представників “ліфівців” були Олекса Влизько й Кость Буревій розстріляні, інші заслані: Гео Шкурупій, Гро Вакар, Валеріян Поліщук, метр і основоположник українського футуризму Михайло Семенко, Дм. Бузько, Гео Коляда, П. Колесник та інші.

Неокласики

Наприкінці березня 1935 р. була закінчена справа “Ланка – Марс”, 28-III-35 був виголошений присуд Плужникові. А вже через місяць, в останніх числах квітня, був заарештований Микола Зеров. Після нього, влітку, був заарештований Павло Филипович. Третім восени, 3 вересня – Мих. Драй-Хмара. Після “Ланки” й “Нової генерації” прийшла черга “Неокласиків”.

До них були прилучені ще кілька: літературознавець Ананій Лебідь, молодий поет Марко Вороний, син Миколи Вороного та якийсь науковий співробітник Історичного Музею, викази якого й лягли в основу судової справи “про націоналістично-терористичну групу Миколи Зерова”, хоч ані він, ані Марко Вороний ніколи ніяких зв’язків з неокласиками не підтримували. Вони були прилучені в порядку, так би мовити, примусового асортименту, щоб укомплектувати мітичну організацію.

Про те, що відбувалося по той бік в’язничних стін, довідуємося зі споминів Гр. Костюка, який одного разу ненароком зустрівся з одним із учасників цього судового процесу.

“На початку січня 1936 р. мене викликали на черговий допит. У почекальній камері тюрмної комендатури я застав людину – висохлу й сіру. То був Ананій Лебідь, літературознавець, редактор і дослідник творів М. Коцюбинського. Я зрадів і почав закидати запитаннями.

Ви давно сидите?

Вже другий рік!

В якій справі обвинувачують вас?

В приналежності до терористично-націоналістичної групи проф. Миколи Зерова, – іронічним тоном, з злобою в серці відповів Лебідь і дивився на мене з мертвою посмішкою на посірілому чи, вірніше, спліснівлому й засмученому обличчі.

Я остовпів. Бувши на волі, я не знав про арешт Зерова. Запитую:

Так Микола Костевич тут?

Де ж йому тепер бути? – ніби глузливо відповідає Лебідь.

Вас що трійка судить?

Ні, виїзна сесія Верховного воєнного суду ССРСР.

Я був до краю приголомшений. Я знав, що значить судовий процес виїзної сесії верховного суду ССРСР. Це в більшості – розстріл. Членів групи обвинувачено з 6, 8 і 11 54 ст. К. К. УСРСР, отже: в шпигунстві на користь чужоземної держави (6 пункт), в підготованні й спробі вчинити терористичні замах на представників уряду та партії (8 пункт) і, нарешті, в приналежності до таємної контр-революційної організації (11 пункт).

Звідки такі дикі, не сумісні ні з якою, здається, людською логікою обвинувачення групи вчених і поетів?

Як звідки? А ГУКУС (Гурток культури української слова при Київському [І]НО)? А Літературознавчий семінар підвищеного типу при [І]НО? А група неокласиків? Це вам що, не організація? – з лютим сарказмом майже викрикнув Лебідь” (Кр[аківські] В[істі], [19]43, ч. 256).

Колись французький письменник Октав Мірбо написав книгу, що зветься: “Сад катувань”. Він описав химерні способи катувати, застосовані свого часу китайцями. Людину били палками по п’ятках. Перепилювали дерев’яною пилою. Клади під дзвін і починали дзвонити, поки на якийсь день людина, не витримавши безперервного напруження слуху, не помирала.

В Советах робили інакше. Тут діяли не на органи слуху, а на інтелект. Людину обвинувачували в явно абсурдних речах. Французький автор не передбачив цього, можливо, найхимернішого методу: способу розчленовування свідомості, катування людини безглуздом пред’явлених їй обвинувачень.

Людину примушували визнати те, проти чого повставав розум, сумління, звичні уявлення, усталені поняття. Що семінар в [І]НО це зовсім не семінар, а тільки легальною формою замаскований гурток змовників і вбивць. Що приятельські зв’язки поетів це не особиста приязнь і не дружба поетів, а форма конспірації, шифр, ширма, спосіб акції союзу терористів.

Професор був добрим знавцем латинської мови. Він був досконалим, виключно блискучим поетом, довершеним перекладачем. Він перекладав з латинської мови Горація, Вергілія, Катула.

Чи недостатній повод переконати людину, що він був активним контр-революціонером, ватажком антисоветської організації і терористом, що діяв за завданням чужоземних розвідок.

Абсурдно?.. Ні, саме так! Ще р. 1930 Є. Гірчак у вже згадуваній вище книзі писав: “Неокласики, як представники певної літературної течії, вважають за свою літературну платформу провадити форми й методи грецького й римського мистецтва!” Що ж з того? – питаєте ви. А ось що: “Тут, уже в цьому, – продовжує Гірчак, – виявляється їхнє невизнання нашої радянської сучасності й дійсності, їхня втеча від неї, їхній світогляд. Тут, – ставить Є. Гірчак точку над і, – уже виявляється їх певна клясова суть і специфічна метода клясової боротьби”. І як заключний висновок: “З неокласиками точиться боротьба через те, що вони відбивають, виявляють і репрезентують клясові інтереси української буржуазії” (с. 47).

Якою безглуздою фантазмагорією не здається ця маячнева цитата, вона вносить цілковиту ясність в суть справи, з’ясовує ступневу послідовність переходу од факта, що Зеров займається перекладами з римських поетів, до заключного висновка, що він терорист, шпигун і диверсант.

“Професора і поета Миколу Зерова, людину лагідної вдачі, людину, що ніколи в руках зброї не мала, людину гуманну, нездібну не тільки вбити когось, а навіть скривдити, зробили провідником терористичної групи. Його категорично обвинувачували, що він вже в останньому році дійшов до такої боевої експансії, що всім своїм спіучасникам дав конкретне терористичне завдання з точно визначеним часом його виконання. Акт терору мав здійснюватись над Постишевим, Петровським та іншими” (Гр. Костюк, Кр[аківські] В[істі], [19]43, ч. 256).

Безпідставна сміхотворність подібного обвинувачення дорівнюється тільки його трагізму. Треба уявити тільки душевний стан людини, яка опинилася перед фактом подібного обвинувачення без жадних підстав для того. Більше того: яку переконали кінець-кінцем, що саме так і було.

В ГПУ діяли методами невропатології, оберненими в свою протилежність. Жорстокість цього катування, скерованого на інтелект, далеко більша, ніж китайська питка дзвоном або перепилювання людини дерев’яною пилою. Чемність теж може стати джерелом жаху. Що чемніш, то жахливіш. Головне, діяти послідовно. Аналіз

психіки стає джерелом її нищення. Кожну фразу, кожен рух, жест, думку взято на облік. Свідомість людини атомізували. Атомізація свідомости стала досягненням большевицької юрисдикції.

Здіймаючи шар за шаром наверхівку захисних заслон, оголюючи психіку, беручи на облік кожен нездійснений вислів, одсунутий у підсвідоме, розкривали в людині сховані комплекси терору, диверсій, участі в нелегальній організації, способи втечі за кордон, зв'язках з закордоном...

Чисто клінічний метод, використовуваний невропатологами до лікування психічних порушень, застосовано для патологічного розкладу нормальної психіки.

Зеров, Филипович, Лебідь одержали по 10 років заслання до далеких таборів з конфіскацією всього їм належного майна. “Як не дивно, – зазначає Гр. Костюк, описуючи свої переживання, коли він в в'язниці довідався про цей вирок, – я був ніби щасливий! Я ждав розстрілу, а тут 10 років. Все ж таки якісь перспективи, якісь надії вижити. Це дуже дивне психологічне почування в'язня!.. Пізніше мені доводилося спостерігати те саме не тільки на собі, а й на багатьох інших в'язнях, що вже їм було, як кажуть, на волосок від смерті!”

Таке було почуття щастя, що ним жили люди в Совецькій країні, де мрія про концтабір була найвтішнішою мрією совєтської людини про визволення!..

Останні роки перед арештом Зеров працював над перекладом Вергілеєвої “Енеїди”. Можна зрєктися всього. Можна дійти до остаточного самознищення. Можна всього позбутися, усе загубити й нічого не мати. Можна потрапити до в'язниці, стати в'язнем, опинитися на Соловках... Та яку моральну й творчу силу треба було мати, щоб під час слідства в льохах НКВД і потім на засланні продовжувати свій труд над перекладом “Енеїди”.

Шлях Зерова не був його особистим шляхом. Це була типова путь, що нею так або ж інакше пройшла значна частина української інтелігенції. Хіба не так само ботанік проф. Яната там таки на Соловках продовжував, в найганебніших умовах, свою дослідну працю?..

І постать людини з текстом латинського клясика в обірваних кишнях зношеного пальта, що починав свій творчий труд гімназіальним учителем латинської мови в Златополі і кінчив його в'язнем на Соловках, стає символічною.

Виростає в образ зворушливий і героїчний, де некорисливість праці сполучується з її самовідданою величчю.

Західня Україна

В грудневих списках розстріляних р. 1934 письменники “Західньої України” були репрезентовані Крушельницькими. Крушельницький Іван і Крушельницький Тарас були розстріляні, Крушельницький Антін і Крушельницьк[а] В. були заслані. З групи “Західньої України” були репресовані й заслані: Дмитро Загул, найвидатніший з поетів цієї групи, який р. 1918, за часів “Музагету”, репрезентував разом з Яковом Савченком (теж репресовано) символічну течію в українській літературі, тоді Вол. Атаманюк, В. Гжицький, В. Гадзинський, М. Козоріс, Павлик, Дмитро Рудик, Василь Бобинський, Мик. Марфієвич та інші.

Ще жертви!

Перелічивши з письменників тих, які входили до складу “Вапліте”, “Ланки – Марсу”, “Нової генерації”, “Неоклясиків”, “Західньої України”, ми все ж таки не вичерпали списків закатованих українських письменників. Скласти списки письменників, що стали жертвами большевицького терору, надто велике, сказати, невичерпне завдання. Воно дорівнювалося б цілком аналогічному завданню скласти біо-бібліографічний словник українських письменників 20-30-х років 20-го століття.

Згадаймо ще кількох: Василя Мисика, О. Лана, В. Свідзинського, Ол. Варавву, Василя Чаплю, Ів. Багряного, Василя Чечв'янського, Юрія Вухналя, Кліма Поліщука, Анатолія Волковича.

Біографії людей за советських часів склалися дивно й несподівано. Довго поневірялася у розшуках кололітературних підробітків Зінаїда Тулуб, поки написаний великий історичний роман "Людологи" в 30-х роках не приніс їй визнання й ім'я... Та це означало для неї одночасно й кінець. Її було знищено, як і всіх інших

Її, що була непомітною, так само як і советських вельмож: А. Г. Сенченка, що за часів Постишева очолював "Союз советських письменників", Ів. Микитенка, Ів. Кириленка, В. Десняка (Вас. Василенка), Бориса Коваленка, Євгена Шабльовського, Ів. Лакизу, С. Щупака, В. Коряка, Черняка, Ів. Кулика, С. Пилипенка, Ю. Озерського, А. Речицького, Сухина-Хоменка, Ф. Якубовського і т. д., що на різних етапах ходили в "вождях" "пролетарської літератури". "Вірного сина церкви" Івана Микитенка "спалено" на вогні найсвятішої інквізиції, як і "схизматика" Хвильового.

Тими ж шляхами "в ніщо" простували наймолодші письменники з комсомольського "молодняка" (Дмитро Чепурний та інші) і письменники старшої генерації 70-річники і 80-річники: Гр. Чупринка, Іван Стешенко, Мик. Вороний, Мик. Філянський, Мусій Кононенко, Юр. Будяк, Євген Тимченко, Л. Старицька-Черняхівська, А. Кримський, Леонід Пахаревський, Гнат Хоткевич, В. Свідзінський, Іван Галюк.

І все-таки й це ще далеко не всі. Д[од]амо до незгаданих досі Дмитра Борзяка, Дмитра Бузька, Василя Вражливого, Мечислава Гаска, Дмитра Гордієнка, Дмитра Грудину, Леоніда Гребінку, Олеся Громова, Миколу Дукина, Сергія Жигалка, Мирослава Ірчана, Мелетія Кичуру, Петра Лісового, Галину Орлівну, Івана Ткачука, Юліяна Шп[ол]а, Вол. Штангея, Грицька Яковенка, Гордія Коцюбу, Віктора Гудиму, Грицька Сеченка.

Це письменники, прозаїки, поети. А критики й історики літератури? Ось кілька імен з їх числа: С. Єфремов, А. Ніковський, П. Филипович, Микола Зеров, М. Драй-Хмара, Борис Навроцький, Петро Рулін, Кисіль, Агапій Шамрай, В. Науменко, Іван Стешенко, Микола Плевако, А. Музичка, В. Герасимович, П. Петренко, П. Колесник, Фелікс Якубовський, Лавриненко, І. Капустянський, Гр. Майфет, А. Лебідь, Іван Лютий, Сергій Козуб, В. Міяковський, Борис Шевельов, Володимир Юринець, Григорій Костюк, С. Ф. Шевченко, Іван Галюк.

Історики і археологи: Ми[хайло] Грушевський, Ол. Грушевський, М. Слабченко, Ол. Пархоменко, С. Шамрай, Ф. Савченко, Вас. Денисенко, П. Клепацький, Тодось Гавриленко, Мик. Макаренко, Болтенко, Мик. Рудинський, Інга Рудинська, Я. Яворський, Мик. Василенко, Віктор Романовський, К. Харлампович, М. Сагирда, Ф. Козубовський, Т. Мовчанівський, С. Мачура, В. Барвінок, Глушко С., О. Гермайзе, Василь Дубровський, Всеволод Зуммер, Ф. Ернст, С. Гіляров, Єфімовський, Іваницький, В. Карпело, Кристер, М. Яновський, Ір. Черкаський, І. Шекара, Євген Сташевський, М. Тищенко, В. Юркевич, П. Клименко, М. Ткаченко, Віктор Новицький, М. Товстоліс, Н. Мірза-Ава'янц, М. Горбань.

Етнографи і фольклористи: Василь Кравченко, Вол. Щепотьєв, В. Крижанівський, К. Червяк, В. Риженко, Є. Спаська, А. Онищук, Ніна Заглада, Лідія Шульгина, Анатоль Носів, Климент Квітка, Володимир Білий, Вячеслав Камінський, Кость Копержинський, Микола Левченко, Могілянська О., Ю. Ф[іль], А. Ковалівський, Данило Щербаківський, Ник. Дмитрук, Євген Рихлік.

Мовознавці: Олекса Синявський, Олена Курило, Євген Тимченко, Гр. Голоскевич, А. Кримський, Всеволод Ганцов, Сморицинський, Немчинов, О. Андрієвська, Петро Гарецький, Євген Волошин, Іван Бойко, Трохименко, Шарко, Дубровський, Василь Дем'янчук, Микола Любинський, Гладкий Микола, Тауфік Кезма, Страшкевич, Туркало, Гр. Холодний.

Ми докладно спинилися тут на факті знищення большевиками групи української інтелігенції, зв'язаної з літературою, – поетів і прозаїків. Але ми могли б говорити так само і про те саме не про письменників, а про науковців, не про науковців, а про кооператорів, не про кооператорів, а про лікарів. Про агрономів, про учителів, про духівництво, про всю українську інтелігенцію в усьому її обсязі і на кожній окремій ділянці інтелігентської праці. Ім'я за ім'ям, факт за фактом. Сотні імен, тисячі й

десятки, сотні тисяч людей. Цілі ґенерації, що гинули в тайгах і тундрах Соловків, Урала, Колими, Камчатки.

І якщо українська культура на сьогодні не порожнє місце, то це є найкращим свідченням невичерпаних життєвих сил українського народу, що, замість кожного знище[ного] большевизмом міг поставити іншого. І ця невичерпаність життєвих сил українського народу є найкращим свідченням того, що український народ знайде для себе своє місце в новій Європі, яка виковується в тій великій боротьбі з большевизмом, що її веде Німеччина та її союзники.

Як сказав в одному своєму вірші спалений большевиками в перші місяці цієї війни під Харковом поет Вол. Свідзинський:

А на гробі твоїм,
Над чорторіями мороку,
Над кучугурами тіні –
Сад, посіває чебрик
Щедрик
Творящого літа!
На гробі твоїм –
Високе полум'я дня!..

Отримано 26.07.2010 р.

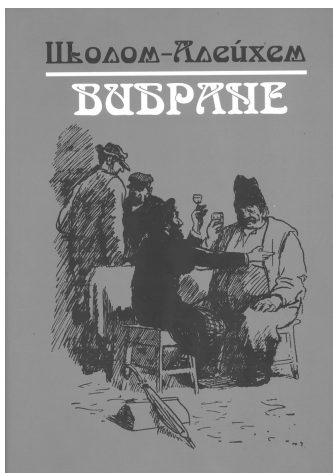
м. Київ

Наші презентації

**Шолом-Алейхем. Вибране / Упоряд. А.М. Михайляна;
пер. Гершбіна, Милоченка та Райцина; вступ. слово М.Я. Гона. –
К.: Україна, 2009. – 382 с.**

До книжки ввійшли кращі твори видатного єврейського письменника: "Потоп", "Тев'є-молочар", "Залізничні історії (Записки комівояжера)", "Хлопчик Мотл" та ін., у яких майстерно змальовано життя єврейського простолюдю на поч. ХХ ст. Роман "Потоп" після 1928 р. друкується вперше. Видання розраховане на широке коло читачів.

Книжку підготовлено до 150-річчя від дня народження Шолом-Алейхема за Програмою випуску соціально значущих видань. Формування та реалізацію Програми здійснює Державний комітет телебачення і радіомовлення України.

О.Б.